

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Kwaliteit van samenleven wordt bepaald door waarden

Waarden en normen stonden in de jaren na Paars hoog op de politieke agenda om recht te doen aan de oprechte zorgen van mensen. Ze waren ook een uitdrukking van de visie van het CDA op de ontwikkeling van de samenleving. In die zin valt het waarden-en-normendebat nooit te beëindigen en verdient het nu een nieuwe impuls. Sterker dan voorheen worden in het mondiale politieke en financieel-economische debat maatschappelijke vraagstukken moreel geduid. Het is een uitdaging en een opdracht voor de christendemocratie om hierin richtinggevende perspectieven te schetsen.

door *Jan Peter Balkenende*

De auteur is voormalig minister-president, hoogleraar Governance, Institutions and Internationalisation aan de Erasmus Universiteit en Partner Corporate Responsibility bij EY (Ernst & Young).

TIJDENS EEN RECENT BEZOEK AAN JAPAN viel me opnieuw op hoezeer ondernemingen daar waarde hechten aan de ‘values’, de waarden van hun bedrijf. Er wordt dan gewezen op betrokkenheid op de maatschappij, zorgvuldige omgang met natuurlijke hulpbronnen, energie-efficiency, goede relaties met klanten en werknemers. Dergelijke waarden bepalen immers het DNA van de onderneming en de verhouding tot de samenleving. Als waarden in het bedrijfsleven alleen maar financieel worden geduid, dreigt ernstige verschraling van de verantwoordelijkheid van de onderneming. Duurzaam en verantwoord ondernemen biedt juist veel kansen op het terrein van innovatie, het aantrekken van nieuw talent, kostenreductie en goede relaties met alle *stakeholders*.

De gesprekken met Japanse bedrijven deden me denken aan het debat destijds over ‘waarden en normen’, waarin het CDA zo nadrukkelijk een rol

heeft gespeeld. Ruim tien jaar geleden was het een dankbaar onderwerp voor columnisten, journalisten en cartoonisten. Kritiek was niet van de lucht. Niet zelden werd de discussie geridiculiseerd. Ging het immers niet om een herleving van jarenvijftigsentimenten? Wie verder keek dan de vierkante kilometer rondom het Binnenhof, merkte echter dat er bij mensen heel wat anders speelde. Zorg over veiligheid in de eigen buurt, ergernis over hufterig gedrag in het verkeer, te weinig orde en discipline in de klas, onfatsoenlijke bejegening van de politie en hulpverleners, en ga zo maar door. Het thema waarden en normen hield veel mensen bezig. In *Anders en beter* schreef ik daarom onomwonden: ‘De zorg om waarden en normen moet meer zijn dan de terechte stille tocht na zinloos geweld. Het CDA doet een appel tot verantwoordelijkheid. Het is aan de overheid om de juiste randvoorwaarden te scheppen, maar ook aan de samenleving: aan autochtoon en allochtoon. Niet om verwijdering tussen mensen te bewerkstelligen, maar om samenhang te bevorderen. De betrokken samenleving van respect, naastenliefde en verantwoordelijkheid waarnaar het CDA streeft, vraagt om een duidelijk bewegwijzering. Tolerantie mag niet verworden tot vrijblijvendheid. De morele kant van maatschappelijke vraagstukken moet weer volop op de politieke agenda komen te staan.’¹

HET HOE EN WAAROM VAN HET WAARDEN-EN-NORMENVERTOOG

Dit pleidooi vond plaats na het pragmatisme van de jaren van Paars. In die tijd ging het om ‘Werk, werk, werk’. Het aan de slag helpen en houden van mensen is essentieel en dat geldt zeker ook nu.² Maar kwaliteit van samenleven omvat veel meer: betrokkenheid van mensen op elkaar, respect voor elkaar, lief en leed delen, maatschappelijke uitdagingen gezamenlijk aangaan, helder aangeven wat wel en wat niet kan. Het thema waarden en normen behoorde hoog op de agenda te worden geplaatst om recht te doen aan de oprechte zorgen van mensen en als uitdrukking van de visie van het CDA op de ontwikkeling van de samenleving.

De christendemocratie gaat uit van een relationeel mensbeeld. Mensen komen tot hun recht in relatie tot anderen. Juist daarom wordt zoveel waarde gehecht aan een vitale civil society, aan het maatschappelijk middenveld; mensen zijn immers niet louter staatsburgers of consumenten. Het maatschappelijk perspectief behoort het bouwen aan een verantwoordelijke samenleving te zijn. Verantwoordelijkheid omvat de verantwoordelijkheidsverdeling: wie is verantwoordelijk voor wat? Verantwoordelijkheid heeft tegelijkertijd betrekking op de inhoudelijke kant. Hoe gaan mensen, organisaties, instellingen met hun verantwoordelijkheden om? Om die reden werd binnen het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA altijd ge-

sproken over een door solidariteit en rentmeesterschap genormeerde gespreide verantwoordelijkheid.

Waarden en normen hebben een groot bereik en het risico is dat alles eraan kan worden opgehangen. Dat was ook een van de redenen waarom in het kabinetsbeleid van toen vooral gekozen werd voor een toespitsing op de omgang met elkaar in de openbare ruimte, onder de noemer 'respect'. In het beleid werden de consequenties aangegeven voor onderwijs, justitie, media, sport enzovoort. Opvallend was dat in de Nederlandse samenleving veel initiatieven werden ontplooid, in het onderwijs, in de sport, door gemeenten. Zo wordt, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, sinds 2006 jaarlijks een Dag van Respect gehouden. Verdieping van het denken over waarden en normen werd onder andere gerealiseerd door een in 2003 uitgebrachte studie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, getiteld *Waarden, normen en de last van gedrag*.³ Het voorzitterschap van de Europese Raad in de tweede helft van 2004 werd gebruikt om, in samenspel met het Nexus Instituut, tijdens meerdere conferenties stil te staan bij de betekenis van waarden voor Europa. Centraal stond de vraag: wat maakt ons tot Europeanen? Een leidende gedachte daarbij was dat Europa meer omvat dan markt en munt.

MONDIAAL BELANG VAN WAARDEGEORIËNTEERDE KEUZES

Het debat over waarden en normen valt vanzelfsprekend nooit te beëindigen. Elke tijd vraagt om morele doordenking en steeds zullen nieuwe issues de aandacht vragen. Goed omgaan met elkaar in de openbare ruimte blijft onverminderd van belang. Dagelijks zien we de gevolgen van onbeschoft

Het debat over waarden en normen valt nooit te beëindigen. Elke tijd vraagt om morele doordenking en steeds zullen nieuwe issues de aandacht vragen

gedrag. Dagelijks zien we ook dat mensen zich hier niet bij neerleggen en in verzet komen tegen een gebrek aan waarden en normen. Waarden en normen zijn veelomvattend en overstijgen het thema van omgang met elkaar in de openbare ruimte.

Dat brengt me bij het huidige debat over waarden en normen:

wat kan de betekenis zijn van dit debat anno 2013? Sterker dan voorheen worden in het mondiale politieke, maatschappelijke en financieel-economische debat maatschappelijke vraagstukken moreel geduid. De crisis van 2008 was niet alleen een financieel-economische maar ook een morele crisis. Westerse democratieën kampen met sentimenten als populisme en nationalisme, raken verstrikt in grote financiële problemen,

en het debat wordt vaak verengd tot louter wat hier en nu speelt. Klimaatverandering, sociale spanningen, armoede, schendingen van mensenrechten, corruptie – al deze kwesties vergen doordachte strategieën en vooral concrete acties. Zou tegen die achtergrond niet veel sterker gekoerst moeten worden op het kompas van waardegeoriënteerde keuzes en een focus op de lange termijn?

NIEUWE ORIËNTATIES: VAN VALUE-BASED NAAR VALUES-BASED

Mijn huidige werk in het bedrijfsleven en de wetenschap richt zich vooral op Corporate Responsibility en de betekenis van Governance. Wereldwijd wordt in het bedrijfsleven in hoog tempo de thematiek van *values*, van waarden, naar voren gebracht. ‘Eerst de waarden, dan de visie’, valt te beluisteren. Ondernemingen zouden hun strategie moeten veranderen van *value-based* naar *values-based*. De aandacht voor waarden is goed te plaatsen, omdat wereldwijd de noodzaak wordt erkend om duurzaam en verantwoord ondernemen voluit te integreren in bedrijfsstrategieën en bedrijfsmodellen. Dit houdt in: (pro)actief bijdragen aan het vinden van oplossingen voor klimaatverandering, schaarste van grondstoffen, toenemende vraag naar energie, mensenrechten, omgang met de eigen medewerkers en de maatschappelijke omgeving, integriteit en transparantie. Steeds luider klinkt de roep dat ondernemingen moeten kiezen voor *shared value* – niet alleen financiële waarde creëren, maar ook maatschappelijke waarde, en deze juist verbinden –, maar ook dat ondernemingen alles op alles moeten zetten om nieuwe allianties te vormen met overheden en maatschappelijke organisaties en dat de kortetermijn-aandeelhoudersbelangen plaats moeten maken voor langetermijn-stakeholdersbelangen. De noodzaak hiervan wordt inmiddels breed erkend. Het moet vooral gaan om heldere implementatiestrategieën, om meetbaarheid van de gestelde doelen en om transparantie over wel of niet geboekte resultaten via rapportage en externe controle.

Nieuwe oriëntaties spelen ook op andere terreinen. Juist nu overheden kampen met financiële problemen ontstaan tal van nieuwe initiatieven die beogen oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken te vinden. ‘Social entrepreneurs’ schetsen nieuwe perspectieven van privaat probleemoplossend vermogen. Een andere ontwikkeling is dat mensen, groepen, organisaties niet wachten op overheden of traditionele instellingen, maar zelf, bottom-up, initiatieven ondernemen op economisch, sociaal en cultureel gebied. Ook in wetenschappelijke kring zien we veelbelovende ontwikkelingen. Onlangs nam ik deel aan een zeer inspirerende werksessie van economen en theologen over de noodzaak om het waardediscours te ver-

binden met innovatief wetenschappelijk denken. Tijdens die sessie werd expliciet ingegaan op de betekenis van aan het christendom ontleende waarden en hun consequenties voor wetenschapsbeoefening.

Op al deze gebieden is een sterk morele component aanwezig. Ondernemingen kiezen voor het oplossen van maatschappelijke vraagstukken die niet mogen blijven liggen. Zij werken steeds meer samen, onder meer om te voorkomen dat voorlopers te grote financiële risico's lopen. Ondernemingen merken dat het steeds minder overtuigt wanneer zij zich verschui-

*'Ik en nu' moet plaatsmaken
voor 'wij en later'*

len achter de rug van de overheid of het argument dat het *level playing field* het niet mogelijk maakt te handelen. Centraal staat het zelf werken aan duurzame oplossingen vanuit het besef dat 'ik en nu' plaats moet maken voor 'wij en later'. Wie

op zich laat inwerken wat er nationaal en internationaal speelt, ziet volop ruimte voor door waarden gedreven invalshoeken, benaderingen en concrete stappen en daarvan afgeleide concrete normen.

BESLUIT: WAARDEN, INCLUSIEVE INSTITUTIES EN LANGETERMIJNBELANGEN

In *Why nations fail* betogen de auteurs Acemoglu en Robinson dat landen economische instituties nodig hebben die welvaart genereren en politieke instituties die de juiste kaders daarvoor scheppen.⁴ Cruciaal is de aanwezigheid van *inclusive institutions*. Daartoe behoren eigendomsrechten, de rechtsstaat, publieke diensten die *equity* (billijkheid) waarborgen en gelijke kansen in het economisch en maatschappelijk leven, ruimte voor nieuwe initiatieven, ruim baan voor educatie en nieuwe technologie. Het tegenovergestelde van *inclusive institutions* zijn *extractive institutions*, instituties die geld uit het systeem halen ten behoeve van een bevoorrechte groep en die geen ruimte bieden voor verbreding van kansen of het doorvoeren van echte vernieuwingen. Deze belangwekkende visie geeft duidelijk aan welke waarden een samenleving sterker maken of verzwakken.

In een andere recente publicatie, getiteld *Abundance*, wordt haarscherp geschetst dat er nu al zeer veel technische en organisatorische mogelijkheden zijn om de juiste oplossingen te vinden op het terrein van waterkwaliteit, voeding, gezondheid, energie, onderwijs, enzovoort.⁵ Het komt vooral neer op de wil anders te handelen en open te staan voor wat echt perspectief biedt. Dat pleidooi heeft alles met waarden en normen te maken. Ook uit deze beschouwingen blijkt hoe essentieel het is de morele kant van maatschappelijke issues voorop te stellen.

Intuïtief voelen velen aan dat waarden bepalend zijn voor de kwaliteit van samenleven – waarden opgevat in termen van recht doen aan de ander, solidariteit, naastenliefde, zich in de ander willen verplaatsen, mensenrechten, het natuurlijk leefmilieu, de belangen van toekomstige generaties. Deze waarden dienen uit te monden in heldere en voor iedereen kenbare normen. Waarden en normen omvatten dan zowel respect hebben voor elkaar in de openbare ruimte als de grote mondiale issues van nu en morgen. Veel bedrijven, internationale instellingen en maatschappelijke organisaties benadrukken de betekenis van richtinggevende waarden en ondernemen concrete actie. Wetenschappers dragen nieuwe inzichten aan. Het is een absolute noodzaak dat ook politici langetermijnbelangen laten prevaleren en daarbij heel nadrukkelijk de verbinding leggen met waarden en normen, met values. Het is een uitdaging en een opdracht voor de christendemocratie om hierin richtinggevende perspectieven te schetsen. Ook nu geldt: ‘De morele kant van maatschappelijke vraagstukken moet weer volop op de politieke agenda komen te staan.’⁶

Noten

- 1 Jan Peter Balkenende, *Anders en beter. Pleidooi voor een andere aanpak in de politiek vanuit een Christen-democratische visie*. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2002, p. 16 en 17.
- 2 Tijdens de laatste Troonrede werd in dit kader gesproken over een ‘participatiesamenleving’. Zie daarover ook Jan Peter Balkenende, ‘Vijf coördinaten van een nieuwe participatiemaatschappij’, in: *Het woord is aan de minister-president. Acht jaar premierschap in vijftig speeches*. Den Haag: Ministerie van Algemene Zaken, 2010, pp. 28-36 (lezing gehouden tijdens de NCW Bilderbergconferentie op 22 januari 2005).
- 3 Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid, *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003.
- 4 Daron Acemoglu en James A. Robinson, *Why nations fail. The origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Random House, 2012.
- 5 Peter H. Diamandis en Steven Kotler, *Abundance. The future is better than you think*. New York: Simon & Schuster, 2012.
- 6 Balkenende 2002, p. 17.